Žarko Muljačić
Berlin

PUTOVANJE ALBERTA FORTISA U LJUBLJANU

Sredinom rujna 1781. talijanski poligraf i veliki prijatelj naših naroda Alberto Fortis (1741.—1803.) i mladi dubrovački vlastelin Tomo Basiljević-Bassegli (1756.—1806.) nalazili su se na najtežoj dionici krivudava puta koji je iz Brescie, dolinom Valtellina, preko Poschiava, Chura i Luzerna trebalo da ih dovede u Bern. Fortis je sina svojih dubrovačkih prijatelja pratio u Bern, gdje je trebalo da Basiljević po Fortisovoj zamisli studira kako bi u novoj, za Dubrovčane dotad nepoznatoj protestantskoj sredini upoznao ideje vodilje, metode i težnje prosvjetiteljstva na području društvenih i prirodnih znanosti i tako se osposobio da kasnije postane reformator u svojoj zemlji.

Da stignu iz Poschiava u Chur (tal. *Coira*), glavni grad polunezavisnog kantona Graubünden (tal. *Grigioni*), morali su jašući svladati visoki gorski lanac koji dijeli sliv Crnog mora (dolinu Inna) od sliva Sjevernog mora (dolinu Albela, zvanog još i Mala Rajna). Upravo na prijelazu preko jednog brda (koje Fortis bilježi talijanskim pravopisom *Crapalf*), na visini od preko 2.000 m, došlo je do zanimljiva susreta. S protivne strani jašili su u smjeru Istoka nepoznati putnik s vodičem. To je bio — kako se nešto kasnije ispostavilo — Balthasar Hacquet (1739. ili 1740.—1815.), francuski liječnik i prirodoslovac, u to doba profesor na ljubljanskom Liceju. Iako su se već jednom bili sastali u Ljubljani, Hacquet nije odmah prepoznao svog prijatelja i nekadašnjeg gosta te je stoga, i pored uske staze, pokušao izbjeći direktan susret bojeći se da ne bude napadnut i opljačkan u toj divljini. Međutim ga je Fortis prepoznao, i tada su se zagrlili i ispričali jedan drugome što im je bilo na srcu jer se nisu bili vidjeli »pet godina« (tako Fortis) odnosno »nekoliko godina« (tako Hacquet). Nakon toga su se rastali: Hacquet je krenuno prema Tirolu, a Fortis s Basiljevićem na Sjeverozapad.

Opis tog sastanka sačuvan je u dvije verzije: u nadahnutom talijanskom pismu kojim se Fortis, sišavši u Chur, javio sestri svog pratioca Deši Gučetić-Gozze 18. rujna 1781. u Dubrovnik¹ i u hladno objektiv-

¹ Usp. Ž. Muljačić, »Iz korespondencije Alberta Fortisa«, *Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. 23.*, Zagreb 1952, str. 105—107.

nom odlomku putopisa koji je Hacquet objavio u Leipzigu 1785. godine.²

Ako ćemo vjerovati Fortisu, njegovo bi putovanje u Ljubljanu morali datirati u 1776. godini. S obzirom da se već dugo bavim vezama A. Fortisa s našom zemljom i s našim ljudima i raspoložem s nekoliko tisuća, uglavnom datiranih dokumenata, ponadao sam se da ću u nekom Fortisovu pismu ili drugom dokumentu iz 1776. god. naći neki izravan podatak ili bar jasnu aluziju o tom putovanju. Na žalost, Fortisovih pisama iz te godine poznam samo četiri a nijedno od njih ne sadrži ni izravnih ni neizravnih, jasnih podataka o pripremama za taj put, samom putu i njegovim odjecima i posljedicama.³ Nije poznato iz kojih je razloga upravo ta godina u Fortisovu životu tako siromašna dokumentima, dok su na pr., 1775.⁴ i 1777.⁵ godina toliko bogate sigurnim materijalom o dugim, brojnim i zamornim putovanjima po velikim područjima Italije, koja je Fortis morao poduzeti po želji svojih mecena. Može se s gotovo stopostotnom sigurnošću isključiti mogućnost da je u godinama s tako gustom agendom Fortis imao vremena i snage da putuje još i u Ljubljanu.

Analiza brojnih biografija talijanskog putopisca i njegovih djela drugi je način da se nešto поближе sazna o datumu putovanja u Ljubljanu i o njegovim rezultatima. Prvi Fortisov biograf Carlo Amoretti (1741.—

² *Physikalisch-Politische Reise aus den Dinarischen durch die Iulischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen, im Jahre 1781. und 1783. unternommen von Hacquet, zweyter Theil*, Leipzig 1785, str. 74—75. V. i Z. Muljačić, »Tomo Basiljević-Bassegli, prvi dubrovački planinar«, *Povijest sporta*, I, Zagreb 1970, 4, str. 324—333.

³ Prvo pismo nalazi se u Arhivu Hist. instituta JAZU u Zagrebu (Fortis piše iz Venecije 7. I. 1776. M. Sorkočeviću-Sorgu); drugo pismo (Fortis piše iz Venecije 10. II. 1776. R. Galluzziju u Firenzu) čuva se u Biblioteci »A. Saffi« (*Raccolta Piancastelli. Autografi*, pismo 2.) u Forliju. Treće pismo nalazi se u Modeni (Biblioteca Estense. *Autografoteca Campori*, p. 6: Fortis piše iz Ferrare 8. travnja Prof. L. Spallanzaniju u Paviu). Četvrto pismo datirano je 23. X. 1776., s. l., a upućeno je G. Gennariju (Biblioteca del Seminario, Padova, br. 620/14).

⁴ Usp. British Library (novo ime za biblioteku British Museuma), *Add. MS. 19313. Letters and Treatises, vol. V.*, koji je, kao i drugi rukopisni zbornici iz te serije, nekoć pripadao J. Strangeu. Na ff. 77—140 su četiri razne ruke zapisale po Fortisovu diktatu njegove zabilješke s putovanja po Emiliji, Markama, Umbriji, Toskani i Laciju; *ib.* 19308 (na engleski preveden putopis s Elbe). Sve je obavljeno u toku 1775., od 5. ožujka pa s malim prekidima do 4. studenoga. V. i *ib.*, 19314.

⁵ Boravak u Veneciji, Vicenzi i okolici zajamčen je velikim brojem pisama privatnog karaktera iz skoro cijele godine. U srpnju istraživao je Fortis kraj oko jezera Garda (British Library, *Add. MS. 19314. Notizie Orittografiche per servire alla Storia Naturale de' Monti che circondano il Lago di Garda ecc.*, ff. 63—67); u listopadu je s Herveyem obilazio Monti Vicentini (*ib.*, ff. 55—62); u studenome i početkom prosinca 1777. obavio je *Viaggio nella Val Sabbia e nella Val Camonica*, *ib.*, ff. 68—78. Nakon kratkog boravka u Bresci, gdje mu je živio brat kao mletački vojni službenik, i u Milanu (27. XII. 1777.), uputio se, preko Bergama, u Val Seriana, nakon čega se 18. I. 1778. vratio u Bresciu (*Add. MS. 19313*, ff. 141—154).

1816.), koji je o njemu vrlo toplo pisao par godina iza njegove smrti, spominje, pobrkavši kronološki i topografski Fortisov sastanak s Hacquetom u Alpama (rijeka Albel i brdo Adula u Lepontskim Alpama nisu isto!), da je Fortis, nekoliko vremena poslije (!) susreta u Alpama, posjetio u društvu s Hacquetom planine ilirske i tom prilikom našao nove argumente u prilog postojanja vodenog puta između Dunava i Jadrana u antici, od čega bi se u mitu o Argonautima bio sačuvao trag. Amoretti citira sasvim kratko i nepotpuno Fortisovo djelo *Lettera Oritografica sull'Illirio, Carniola, ec.*, »Opusc. scelti«, Tomo I, p. 254.⁶

Taj podatak preuzima kasniji biograf Giuseppe Vedova koji je ujedno autor bogate iako nepotpune bibliografije Fortisovih radova. Tu, pod r. br. XII., nalazimo: *Lettera oritografica* (sic) ...⁷ s napomenom da je izašla u milanskom periodiku *Opuscoli scelti*;⁸ tomo I (1778.). Radi se poznatoj publikaciji, koju se uređivali već spomenuti Amoretti i kasniji Manzonijev odgojitelj pedagog Francesco Soave (1743.—1805.) pod pokroviteljstvom grofa Karla Josefa von Firmiana (1718.—1782.), opuno-moćenog ministra pri Vladi tada austrijske Lombardije i glavnog pobornika prosvijećenog apsolutizma s državne strane u toj pokrajini (kojoj tada nisu pripadali mletački gradovi Bergamo i Brescia).

Nakon dugog traganja našao sam u biblioteci Gradskog muzeja u Padovi (*Museo civico di Padova*) tu publikaciju. U prvom tomu nalazi se, pored spomenutog Fortisova članka,⁹ i znatno duži putopis B. Hacqueta o plovidbi manjim brodom od Ljubljane do Zemuna. Fortis ga je, kako se tu izričito navodi, preveo u prisutnosti autorovoj (najvjerojatnije s francuskoga), dodavši ujedno neke svoje napomene, koje je autor pri-

⁶ C. Amoretti, »Elogio letterario del Sig. Alberto Fortis, Membro della Società Italiana delle Scienze, Prefetto della R. Biblioteca in Bologna, Membro e Segretario dell'Istituto Nazionale Italiano, e di molte Accademie«, *Memorie di matematica e di fisica della Società Italiana delle Scienze, Tomo XIV. Parte I.*, Verona MDCCCIX, str. XVII—XXVII, s bakrorezom koji prikazuje A. Fortisa u starijim godinama od Sophie Sellier. Na str. XXVI Amoretti piše: »Incontratosi sul monte Adula col... Hacquet, seco una parte di quella gran catena percorse; e rividdelo poi ne' monti dell'Illirio, nel quale viaggio non solo osservò l'indole delle terre e de' sassi e i corpi marini che ne fanno parte; ma, erudito geologo, dallo stato attuale de' fiumi... argomentò la possibilità del viaggio degli Argonauti dall'Eusino all'Adriatico...«

⁷ G. Vedova, *Biografia degli scrittori padovani I*, Padova 1832, str. 408—422, osobito str. 417.

⁸ Pun naslov glasi: *Opuscoli scelti sulle scienze e sulle arti tratti dagli Atti delle Accademie, e dalle altre Collezioni Filosofiche, e Letterarie, dalle Opere più recenti Inglesi, Tedesche, Francesi, Latine, e Italiane, e da Manoscritti originali, o inediti*. In Milano presso Giuseppe Marelli. Con licenza de'Superiori.

⁹ »Lettera Oritografica del signor abate Alberto Fortis Socio dell'Istituto delle Scienze di Bologna, Membro delle Accademie Reali di Bordeaux, di Siena, di Lunden nella Scania, della Società de' Curiosi della Natura di Berlino, e delle Agronomiche d'Udine, di Spalato, di Rovigo, ec. Al Signor Abate D. Girolamo Carli Segretario della Reale e Imperiale Accademia di Mantova, e Membro di molte altre Società dotte«, *ib.*, tomo I, 1778., str. 254—264.

hvatilo.¹⁰ Kako nije poznato da bi Hacquet u to doba bio posjetio Italiju, to je gotovo sigurno da je Fortis taj posao obavio u Ljubljani, u Hacquetovu stanu, gdje je bio odsjeo, pa će to biti jedan od razloga zašto je od Ljubljanice vidio vrlo malo (v. dalje). Vrlo je vjerojatno da je Fortis osobno donio oba članka u Milano, kad je krajem 1777. god., nakon zamornih putovanja po nekim predalpskim dolinama, posjetio taj grad.¹¹

Na žalost, ni prvi ni drugi putopis nisu precizno datirani. No može se pretpostaviti da su neki prilozi sigurno čekali više od jedne godine za tisak. Ako se tome doda i vrijeme potrebno za pisanje samih priloga, ništa nas ne priječi da ostanemo pri godini 1776. kao datumu Fortisova boravka u Sloveniji.

Onaj koji se u kratkom Fortisovu putopisu nada naći podatke slične onima koji su tiskani u *Viaggio in Dalmazia* i koji bi se ticali kulturne povijesti, književnosti, arheologije, folklora i prirodnih znanosti bit će brzo razočaran. Težište »Pisma« je na stručnom prirodnoznanstvenom opisu relijefa, osobito planinskog dijela puta od tršćanskog Krasa do Vrhnike,¹² i na podacima o slojevima, sastavu tla, vodama, osobito podzemnim, spiljama, fosilima i sl. Autor nalazi, kako je već rečeno, nove argumente za svoju pretpostavku koja ga, kao neka fiksna ideja, muči još od 1770. kad je posjetio Cres i Lošinj, o čemu je pisao u godinu dana kasnije izašloj knjizi *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero*. Već je tu pokušavao dovesti u vezu etimologiju starog naziva za otok Lošinj s imenom mitološkog junaka Absirta, brata lijepe Medeje koja se zaljubila u Jasona, vođu Argonauta, iako su im ti ukrali u Kolchidi na obroncima Kavkaza zlatno runo.¹³ Fortis zna da u njegovo doba ladje mogu doći s Dunava sve do Vrhnike, a kad je Ljubljanka bogatija vodom iza topljenja snijega i do Planine. Kako pred više tisuća godina korita rijeka još nisu bila duboka kao što su postala kasnije, Fortis drži da se tada sasvim komotno, koristeći i podzemne kanale i eventualno prenoseći brodove na kratkim relacijama, moglo ploviti iz Crnog mora do mjesta gdje se nalazi Trst, pa bi legenda o Argonautima sadržavala zрно istine, a suvremenici bi bez većeg troška mogli ponovno otvoriti taj put.

¹⁰ »Lettera Odeporica del Sig. Professore Hacquet al Sig. Cavaliere di Born, contenente i dettagli d'un viaggio fluviale, fatto nell'Illirio Ungarese e Turchese da Lubiana in Carniola fino a Semlin nel Sirmio«, *ib.*, tomo I, str. 5—27. Na str. 27 čitamo: »Questa lettera ci è stata comunicata dal Sig. Ab. Fortis tradotta sotto gli occhi dell'Autore, che vi ha fatto di molte aggiunte. Gli Edit.«.

¹¹ U Milanu je bio 27. prosinca 1777., usp. bilj. 5.

¹² Fortis apostrofira Carlija: »Io le comunicherò colla presente le poche Osservazioni da me fatte ne' giorni passati in un tratto di monti ch' ella dovrà traversare, se mai le sarà d'uopo di fare il viaggio da questa parte a Vienna. I monti di Trieste, come anche quelli di Capodistria, d'Isola, e di Pirano sono composti principalmente di pietra arenaria quarzosa... Cinque miglia incirca lontano da Trieste cessano i monti arenarij e succedono ad essi i calcarei...« (str. 254—255). I dalje u istom tonu.

¹³ A. Fortis, *op. cit.*, Venezia 1771., str. 19—29.

Prirodno je da je Fortis u svom »Pismu« najveću pažnju posvetio fenomenima koji dotad nisu bili opisivani ili su bili pogrešno i nedovoljno prikazani. Kao i kad je išao za Dalmaciju, tako se i ovom zgodom bio pripremio proučivši dostupnu mu literaturu, među kojom ističe u prvom redu Valvasorovo djelo. Knjige o slavenskim zemljama mogao je u Veneciji naći kod visokog Republikinog funkcionara Tripa Vračena,¹⁴ u biblioteci senatora Nanija, u vlastitoj knjižnici a vjerojatno i kod svog mecene, britanskog ambasadora Johna Strangea (1732.—1799.), koji je posjedovao u kaligrafskom prijepisu lijep niz putopisa po raznim evropskim zemljama, pa i po Sloveniji.¹⁵ Osim toga, podataka o Sloveniji, osobito o spilji Vilenici i drugim kraskim pojavama, mogao je Fortis dobiti i usmeno od svog prijatelja i mecene anglikanskog biskupa Londonderryja Fredericka Augustusa Herveya (1730.—1803.) koji je 1771. sa sinom Jamesom bio došao u naše krajeve nekoliko sedmica prije nego što je Fortis mogao da krene na sastanak s njim u Istru pa je — ne gubeći vrijeme — sam sa sinom istraživao te krajeve.¹⁶

Fortis je po čuvenju već 1771. znao da je spilja Vilenica (koju on zove samo talijanski *grotta di Cornial*) ljepša i bogatija stalaktitima i stalagmitima nego spilja kod Brtonigle.¹⁷ Kako je postojska spilja postala

¹⁴ Usp. S. Škerlj, »Trifun Vračen«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XVIII, 1938, 1—2, str. 411; A. Cronia, »Nel centocinquantesimo anniversario della morte di Alberto Fortis«, *Memorie della Accademia Patavina, Cl. di Scienze morali, lettere ed arti*, vol. LXVI (1953—54), Padova 1954, str. 9 i 21.

¹⁵ Spominjemo samo neke: Jean Thecle Felicité du Fay, *Voyage d'Uberlago à Hydria* (taj putopis iz 1769. od Vrhnike do Idrije sadrži i prikaz proizvodnje žive. Redigirao ga je Fortis prema papirima koje je naslijedio od tog nesretnog francuskog liječnika koji je, nakon dugogodišnjeg boravka u Poljskoj i Ukrajini, umro na rukama Fortisovim u Veneciji 16. 9. 1770.), British Library, *Add. MS. 19309*, ff. 197—202; *Lettera Odeporica del Sig. Prof. Hacquet al Sig. Barone Sigismondo di Zois. Contenente i Dettagli di un viaggio fatto nelle Alpi dell'alta Carniola*, *ib.*, ff. 52—66 (sadrži opis navodno prvog uspona na drugi vrh Triglava koji je izvršio Hacquet, zove ga *te male Terklou*); *Relazione del Viaggio fatto in Soria da Moisé Cassuto l'anno 1733.*, *ib.*, *Add. MS. 19311* (taj firentinski Židov vratio se iz Palestine u rodni grad preko Beča, Ljubljane, Gorice i Venecije).

¹⁶ *Ib.*, *Egerton MS. 2001, Letters to John Strange, British Resident at Venice*, vol. I, 1769.—1778.; ff. 159, 165—166. V. Jovanović, *AfsPh. 30*, 1909., str. 587, misli da se radi o pismima iz 1777.; međutim radi se o dvama pismima iz 1771., od 4. travnja i 29. svibnja; Strangeu pišu iz Trsta F. A. Hervey i sin mu James, koji čekaju Fortisa da skupa s njime krenu na Cres, u čemu neće uspjeti zbog vijesti o epidemiji pa će stoga u Italiju, sve do Vezuva, a odatle preko Manfredonije, Splita i Dalmacije natrag na sjever.

¹⁷ *Ib.*, *Add. MS. 19313. P. Fortis's Journal of his Journey to Naples and through Dalmatia with the Lord Bishop of Derry in a series of Letters addressed to John Strange Esq., Padua 1772.*, ff. 3 b i d. Fortis opisuje spilju u Brtonigli koju su posjetili on, prof. Symonds iz Cambridgea i prof. Cirilli iz Napulja 1770. Slični mu na milansku katedralu. »Nell'Istria Superiore molte altre caverne si trovano, alcune delle quali pe' loro ornamenti stalattitici sono famose come quella di S. Servolo e di Cornal; altre pe' fiumi che vi si sprofondano, come quella di Pisino. Tutte queste viaggiando pell'Istria ha visitato Mylord Hervey, che le preferisce a Verteneglio« (f. 4 b).

pristupačnija tek početkom 19. st., to se tada općenito smatralo da je Vilenica najljepša spilja na Krasu. Zanimljivo je, da je jedan Fortisov zemljak i istomišljenik, kasniji revolucionar Giuseppe Compagnoni (1754. do 1833.) *Vilenicu* opjevao pod njenim pravim imenom u rijetkoj knjižici, tiskanoj 1795. u Trstu i pretiskanoj najprije 1797. u Veneciji, a onda, s nacionalističkim komentarom, u Rimu 1926. od L. Rave.¹⁸ Knjižica nosi naslov *La Grotta di Vileniza*. Možda je do toga došlo s razloga što Fortisa na tom putu nisu pratili domaći vodiči nego njemački mineralog Dembscher iz Chemnitza, tada u službi Mletačke Republike.¹⁹

Fortis piše da je kanio posjetiti i drugu jednu spilju u blizini mjesta koje zove *Adlesberg* (sic), dakle postojnsku. Nju je nedavno opisao njegov švedski kolega Ferber. Do posjeta nije došlo zbog nabujalih podzemnih voda.²⁰

Razmatrajući podatku o Cerkniškom jezeru koje se periodički pretvara u polje (što je Fortis znao još 1770. kad je ustanovio da Jezero na Cresu pripada očito drugom tipu jezera) talijanski putopisac dolazi na smjelu ideju da postoji velika podzemna rijeka koja barem tripot ponire i izlaze između Cerkniškog jezera i Idrije (!), a dokaz za to bi bile velike riječne ribe, koje seljaci nalaze kad se voda povuče.²¹ I za Istru,

¹⁸ G. Compagnoni, *La Grotta di Vileniza*, Trieste 1795, in 16°, pp. 18. Pretiskana je u *Mercurio Celeste e Terrestre dell'anno MDCCXCVII, corredato di molte, interessanti, dilettevoli notizie*, Venezia, Zatta, str. 350 i d. Počinje stihovima: »Deserto lido un giorno, or d'arti fatta / Splendida sede, Città bella, addio!«, kojima se pjesnik, rodом iz Luga u Romagnu, oprašta od Trsta, u kome je kraće boravio. U Trstu je zapazio mnoštvo radinih ljudi raznih jezika koji svi složno žive i podižu grad (Vidi varii fra lor d'abiti, e lingue / Da stranii lidi, e da remote terre / Come in patria comun qui accolti a mille / Starsi gli abitator...). U nastavku opisuje jahanje kroz »neri dirupi orrendi« ispod »acute vette« do spilje, koju sad zove *Corgnale*; njene se ljepote opisuju u jedanaester-cima na nekoliko stranica, ali nas ti danas ostavljaju hladnima.

¹⁹ L. Rava, *Giuseppe Compagnoni di Lugo inventore del tricolore italiano e il suo poemetto »La Grotta di Vileniza« (1795). Aggiuntovi l'itinerario*; Roma, ENIT-Editore, 1926, 16°, pp. 68.

²⁰ »Il paese è monotono fino a *Adlesberg*, grosso villaggio anticamente dominato da una Rocca detta *Postrina*, che vedesi rovinata in vetta d'un colle di pietra forte. Colà presso sonovi di molte caverne sotterranee, una delle quali è stata anche descritta pochi anni sono dal mio amico Sig. Ferber nelle sue lettere al Cav. di Born, ristampate ultimamente in Francese colle note del Baron Dietrich, ed in Inglese dal celebre Sig. Raspe. Noi ci proponevamo di visitarla, ma le acque sotterranee esorbitantemente ingrossate nol ci permisero. Attraversammo altre dieci miglia di montagna per arrivare a *Planina*, picciolo paese situato appiè di colline, che fanno corona tutto d'intorno ad una pianuretta; questa era allora inondata, e dalle informazioni prese sopra luogo rilevai, che possiede precisamente i medesimi privilegi, che 'l Lago di Cxirknix, così famoso pelle descrizioni datene dal Valvassori nella *Gloria Carniolae*, dal Fabrizio, nella *Theologia aquae*, e da molti altri« (str. 262).

²¹ »Nel breve tratto di paese selvoso che sorge fra il Lago celebre di Cxirk-nitz e la Città d'Idria non meno rinomata pelle sue miniere sonovi tre uscite, e tre risobbissamenti nelle caverne del fiume, per cui in parte trova esito sotterraneeamente il Lago medesimo« (ib., str. 263). Za *Lago di Jesero* na Cresu usp. A. Fortis, *Saggio*..., str. 79 i d.

gdje ponori (»voragini, dette nel dialetto del paese con voce latina guastata *foibex*) upijaju svu kišnicu koja se onda skuplja u dubini dok površina ostaje suha, Fortis je pretpostavljao postojanje sličnih podzemnih rijeka.²²

O samoj Ljubljani Fortis je na žalost bio sasvim kratak. Putopis završava s ovih nekoliko šturih rečenica: »A Lubiana io ebbi la consolazione di abbracciare il valoroso Sig. Hacquet Membro di molte celebri Accademie, Professore d'Anatomia e Segretario di quell'operosa Società (igra riječi; misli na *Accademia Operosorum*, op. Ž. Muljačić). Della Città non ho portato meco nessuna idea, perchè contento dell'istruttiva conversazione di lui, della compagnia de' libri, e della collezione di miniere, ch'egli possiede, io non uscii quasi punto di casa prima del momento di rimontare nel calesse che colà mi aveva condotto. Ella gradisca questi pochi dettagli, e mi creda ecc.»²³

Da li je Fortis tom prilikom sreo svog znanca S. Cojsa, s kojim se sreo u Veneziji još 1768.²⁴ i kome je kasnije pravio razne usluge, šaljući mu na pr. uzorke lave preko svojih prijatelja sa Sicilije na što je Cojs vjerojatno slično uzvraćao,²⁵ nije nam poznato. Možda je i on jedan od »i Carniolini più colti« koji smatraju itinerar Argonauta u načelu mogućim, što ne mora značiti da se Fortis tada s njime sastao, jer je do tog saznanja mogao doći i preko trećih osoba ili korespondencijom.²⁶

Kako je već rečeno, visoki vodostaj spriječio je Fortisa da posjeti postojnsku jamu. U kontekstu se govori o topljenju snijega, pa bi stoga njegov prolaz kroz Postojnu trebalo datirati u proljeće. U tom svijetlu mogla bi se aluzija na »oriktografsko putovanje« u smjeru Sredozemlja o kome Fortis govori u pismu L. Spallanzaniju u Ferrari 8. travnja iste godine protumačiti tako da se Fortis sprema na more (gledajući iz Ferrare, Mediteran može ali ne mora biti Jadran). Putovanje nije trebalo biti sasvim kratko, kad je Fortis unaprijed pripremio rukopise za tiskaru,

²² *Ib.*, str. 262. I kod Prewolda je Fortis navodno našao tragove jedne velike nekadašnje rijeke, str. 263.

²³ *Ib.*, str. 264.

²⁴ Usp. Biblioteca municipale, Reggio Emilia, *Mss. regg. B 216/5*, pismo 4., Venezia 24. dicembre 1768. Fortis javlja Spallanzaniju u Modenu: »Allo Zois consegnerò quanto ò da mandare a voi... O' trovato nella *Nat. Hist. of Norway* del Pontoppidan un articolo curioso sopra i *Romiti* (radi se o raku-samcu, op. Ž. Muljačić)... A ogni modo spero, che presto ne darò al Lubianese parecchi...«

²⁵ Biblioteca Universitaria e Ventimiliana, Catania, *Lettere di A. Fortis a G. Gioeni*, pismo 5., od 7. I. 1781. Moli ga da sanduk s uzorcima lave pošalje brodom preko Messine za Veneciju za baruna Zois... »questi è... mio amicissimo e grandissimo mineralogo...« Vjerojatno je primjerak pirita s okamenjenim pužem, nađen u Pliberku, koji je venecijanski geolog Guido Vio, Fortisov prijatelj, slao na uvid 13. listopada 1781. J. Strangeu, dobiven preko Cojsa; usp. British Library, *Egerton MS. 2002*, fol. 108.

²⁶ A. Fortis, *op. cit.*, Tomo I, str. 263.

koje će ona trebati za vrijeme njegova odsustva.²⁷ Možda nije slučajno, što pisac meće uz riječ *viaggio* atribut *orittografico*, kako zove i putovanje u Ljubljani. Mogao ga je nazvati i *orittologico* ili *geografico-fisico*.

Iako Fortisovi kontakti i veze sa slovenskim kulturnim radnicima nisu — koliko je dosad poznato — nikad dosegli obim koji obilježava njegove veze s hrvatskim intelektualcima iz Dalmacije i s Kvarnera (koji je tada administrativno — ukoliko se otoka tiče — također bio dio Dalmacije), oni su važni, jer se na osnovu njih zaokružuje talijansko poznavanje južnoslavenskog svijeta. Fortis, koji se u razdoblju od preko 26 godina barem dvanaest puta zadržao u raznim našim krajevima u ukupnom trajanju od preko 30 mjeseci, nije očito mogao slutiti da će nekoliko godina iza njegove smrti zemlje na crti Ljubljana—Kotor (od njih samo Liku nije bio posjetio) ući u sastav Ilirskih pokrajina sa sjedištem u Ljubljani. No nema sumnje, da je on svojim radom na povezivanju naših i zapadnoevropskih prosvjetitelja imao za takav i za kasniji razvoj neprolaznih zasluga.

Riassunto

SUL VIAGGIO DI ALBERTO FORTIS A LUBIANA

Il celebre naturalista e folclorista italiano Alberto Fortis (1741—1803) il quale ha visitato a scopi scientifici, nel corso di una dodicina di viaggi, che si protrassero dal 1765 al 1791, quasi tutta la costa jugoslava con il retroterra istriano e dalmata e le più importanti isole, ha fatto anche un breve viaggio nell'interno della Slovenia. Essendo partito da Trieste e dopo aver visitato e descritto i fenomeni che più lo interessavano a Lokey (la grotta Vileniza), Prewold, Postojna e Planina era giunto a Lubiana, accolto dal segretario di quella *Accademia Operosorum* Dott. Balthasar Hacquet. Questo medico di origine francese che da anni si era stabilito nel paese apparteneva al circolo facente capo al dotto barone S. Cois, uno dei più importanti illuministi sloveni.

L'autore descrive il modo con cui ha trovato i pochi dati riferentisi a questo viaggio del Nostro e lo data, in base a argomenti indiretti, nella primavera del 1776. Egli interpreta il resoconto del Nostro, pubblicato nella rivista milanese *Opuscoli scelti*, Tomo primo (1778), alla luce di molti altri dati inediti o poco noti. Tutti questi dati testimoniano dell'aumentato interesse degli studiosi italiani e inglesi per la Slovenia e gli Sloveni nella seconda metà del Settecento. Sebbene meno intensivi di quelli, colleganti — per quanto riguarda il Fortis — gli illuministi croati ai loro colleghi occidentali, contatti culturali a cui vi si accenna completano le nostre conoscenze sul ruolo di A. Fortis, uno dei fondatori della slavistica italiana nel senso largo del termine e uno dei mediatori fra i progressisti italiani, croati e sloveni.

²⁷ Usp. Biblioteca Estense, Modena (v. bilj. 3): »... io era occupatissimo del preparare ad un tempo medesimo le cose necessarie al mio picciolo viaggio orittografico verso le sponde del Mediterraneo, e i mss. occorrenti alla stamperia in mia assenza. Forse saprete che abbiamo risoluto di dare in edizione Italiana delle osservazioni dell'Ab. Rozier, con note, illustrazioni, e addizioni di cose nostrali... Io ritornerò fra poche settimane a Venezia...«